

Маланчук Т.В.

к.ю.н.,

доцент кафедри цивільно-правових дисциплін та фінансового права
Навчально-науковий інститут права
Сумського державного університету

Чобітько А.П.

магістрант

Навчально-науковий інститут права
Сумського державного університету

ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ГРОШІ» ТА ЇХ РОЛІ В ПУБЛІЧНИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ

Постановка проблеми. Існування будь-якої держави не можна уявити без фінансів загалом та без грошей зокрема. Гроші як одна з найбільш складних категорій є об'єктом дослідження представників різних наук. Проте, незважаючи на особливу актуальність дослідження грошей та особливостей їх обігу, у вітчизняній науці склалась парадоксальна ситуація: одна з центральних категорій як економічної, так і юридичної науки нині не має однозначного визначення та сприйняття. Також варто звернути увагу на те, що існують прогалини не лише у визначенні поняття грошей, а й в розуміння їх суті та ролі в публічних правовідносинах. Разом із тим чітке розуміння зазначених аспектів існування грошей дає змогу не лише зрозуміти їх сутність, а й запропонувати шляхи вдосконалення їх обігу на території держави.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питань, що розкривають сутність грошей та особливості їх обігу, займалися представники як економічної, так і юридичної науки. Серед представників юридичної науки варто згадати роботи таких вчених, як: Є.О. Алісов, К.С. Бельський, Е.Ю. Грачова, О.А. Лукашев, Л.А. Новосолова, К.Т. Трофімов та інші. Серед представників економічної науки варто згадати таких вчених: Л.Д. Андросова, Дж. Э. Долан, Дж. Р. Кэмпбелл Д.Л. Дробозина, А.В. Егорова, О.І. Лавру-

шин, К.Б. Кэмпбелл, Л.П. Окунева, С.Фишер, Р. Шмалензі. Разом із тим, як свідчить аналіз праць зазначених дослідників, дискусії стосовно поняття грошей та їх ролі ще не завершені.

Формулювання завдання дослідження. Враховуючи зазначене, метою нашої статті є з'ясування поняття «гроші», а завданням – виявлення сутності грошей та їх ролі в публічних правовідносинах.

Виклад основного матеріалу. Переходячи безпосередньо до дослідження поняття «гроші», їх сутності та ролі в публічних правовідносинах, варто звернути увагу на таке. Значна кількість дослідників вважають, що гроші – це економічне явище і при їх вивченні варто спиратись на досягнення саме економічної науки. Проте останнім часом з'являються публікації, що ставлять під сумнів таке твердження. Деякі дослідники стверджують, що у функціонуванні досить важливу роль відіграє держава, а відповідно, і право, за допомогою якого врегульовуються всі суспільні відносини, що виникають у ній (державі). Не вдаючись у дискусію стосовно пріоритетності тієї чи іншої науки в дослідженні грошей, спробуємо проаналізувати основні погляди на гроші, що висловлені нині.

Дослідження економічної літератури [5; 6; 8; 10; 14] свідчить про те, що більшість дослідників, визначаючи поняття «гроші», акцентують на тому, що це особливий товар, за-

сіб обміну, суспільний інститут, особливе благо. А окремі економісти взагалі вважають непотрібним надавати визначення поняття грошей, оскільки, з їх точки зору, грошима будуть будь-які об'єкти матеріального світу за умови згоди їх сприйняття такими контрагентом [15, с. 473].

Представники юридичної науки, з нашої точки зору, більш раціонально та об'єктивно підійшли до визначення поняття «гроші». В їх дослідженнях ми можемо знайти визначення цього поняття.

Гроші – це встановлені законом грошові знаки з певною назвою, які виконують у товарному світі роль загального обмінного еквівалента та віддруковані чи відчеканені у відповідній формі з позначеннями на них платіжної сили, прийняття яких як платіжного засобу є обов'язковим [3, с. 29].

Гроші (як об'єкт банківських правочинів) – це платіжні документи, емісія яких здійснюється державою на підставі закону, де чітко визначені економічні функції та форми обігу [2, с. 107].

Гроші – встановлений законом чи звичаєм торгового обороту вартісний еквівалент у формі паперових, металевих чи інших знаків, що виконують функції міри вартості речей, робіт, послуг та інших матеріальних і нематеріальних благ, засобу платежу, обігу і нагромадження [1, с. 59].

Спираючись на досягнення економічної науки, Л.О. Новосолова надає таке визначення грошей:

– гроші у вузькому розумінні – це готівкові гроші, а також гроші на рахунках «до запитання» в банках;

– гроші в широкому розумінні – це гроші «для угод», а також грошові засоби на строкових і ощадних рахунках в комерційних банках, депозити у спеціальних фінансових інститутах [9, с. 5].

Підсумовуючи зазначене, можемо навести думку К.Т. Трофімова, який досліджував гроші як об'єкт цивільного права, зокрема, він зазначав: якщо з точки зору економічної науки гроші – це те, що використовується як гроші, то з точки зору права гроші – це те, що як гроші прямо вказане в законі [12, с. 40].

Проаналізувавши поняття, що надаються представниками як економічної, так і юридичної науки, в рамках нашого дослідження з метою визначення поняття «гроші», яким ми будемо користуватися в подальшому, спробуємо виділити їх суттєві ознаки.

Аналіз економічних визначень поняття «гроші» дає змогу стверджувати, що більшість дослідників під грошима розуміють особливий товар з особливими властивостями. Проте варто погодитись із влучним висловом доктора економічних наук А. Тихонова, що популярне визначення «гроші – це товар особливого роду» нині вже не діє [11, с. 5].

На наш погляд, на сучасному етапі розвитку суспільства особливу роль у функціонуванні відіграє держава, оскільки сучасні гроші повністю відірвались від свого товарного носія.

Вважаємо за можливе підтримати позицію, висловлену К.С. Бельским [3, с. 28–29], який виділив юридичні ознаки грошей, що, на наш погляд, точно характеризують суть та роль цього явища в суспільстві та на підставі яких можна надати визначення поняття «гроші».

Першою ознакою є те, що держава надає грошам (як універсальним грошовим знакам) певну форму та номінал. Встановлюючи, що лише певним чином оформлені паперові знаки та металічні монети з відповідними знаками та конкретними малюнками допускаються як гроші. Законом встановлюється назва грошей (ст. 99 Конституції України). Ця ознака характеризує гроші як явище, що має юридичну природу, показує їх як систему знаків певної форми, встановлюється законом і без санкціонування держави жодної вартості не має.

За допомогою правових норм держава встановлює платіжну силу грошових знаків і для цього визначає їх номінал – це є другою ознакою. Вказівку на платіжну силу грошей держава здійснює шляхом позначення на кожному грошовому знаці числа грошових одиниць.

Третьою ознакою є монопольне право держави на випуск грошей. В Україні лише Національний банк України має право здійснювати емісію грошей на банкотно-монетному дворі.

Інші державні органи, а тим більше приватні особи не мають права випускати гроші. Підробка, збут підробних грошових знаків тягнуть за собою кримінальну відповідальність, про що прямо вказано на грошових знаках.

Грошові знаки, як паперові, так і металеві, в Україні мають обов'язковий курс. Прийняття за номіналом є обов'язковим під час усіх грошових розрахунків. Іншими словами, закон зобов'язує всі державні та недержавні структури, всіх громадян країни вважати гроші законним платіжним засобом у всіх платежах та правочинах, приймати за ту вартість, що зазначена на грошовому знаці.

Забезпечення стабільності грошової одиниці покладено на Національний банк України, який із цією метою використовує золотовалютні резерви держави, що мають публічно-правовий зміст.

Враховуючи зазначене, поняття «гроші» можна визначити таким чином: гроші – це загальний еквівалент вартості товарів, робіт, послуг, що є законним засобом платежу на території держави емітента.

Аналіз цього визначення дає нам змогу говорити про місце та роль грошей у публічних правовідносинах. Зокрема, перше, на що варто звернути увагу, так це на те, що грошима визнається загальний еквівалент, який має обмежену територію обігу і статус законного засобу платежу.

Обмеження території обігу грошей є законним наслідком їх публічного походження і пов'язане з державним суверенітетом. Оскільки державний суверенітет поширюється на територію держави, то й обіг грошей, які визначаються як законний засіб платежу, обмежується територією цієї держави.

Враховуючи зазначене, є логічним дослідити питання реалізації суверенного права держави на випуск грошей та їх обіг. Це дасть нам змогу сформулювати чітке уявлення про місце грошей у публічних правовідносинах і надати їх характеристику з точки зору публічного права.

Як стверджує історична наука, зародки емісійної діяльності з'явилися у період винайдення металічних грошей, коли держава

взяла на себе функцію виготовлення грошових знаків та їхній випуск в обіг. Разом із тим варто звернути увагу на те, що держава протягом багатьох століть перебувала осторонь грошового обігу, окрім питань контролю підробки грошових знаків [4, с. 48–55]. При цьому еволюція банківських систем, особливо їх централізованого виду, являла собою боротьбу держави за право бути не лише учасником банківських відносин, а й здійснювати їх регулювання. У цьому плані найбільш яскравим прикладом є саме емісійна діяльність держави та закріплення емісійного суверенітету.

В економічній літературі виділяють кілька значень понять «емісія» та «емісійна діяльність» [7, с. 34–42]. Разом із тим у рамках нашого дослідження під емісійною діяльністю ми будемо розуміти виробництво, випуск та забезпечення обігу грошової одиниці конкретної держави.

Наслідком історичного розвитку держав у світі стала наявність різних емісійних систем. В основі вони різняться правилами випуску грошей, розміру емісії, нормами та формами її забезпечення.

В Україні склалась централізована модель емісійної діяльності, яка передбачає виділення єдиного емісійного центру та діяльність цього центру як контролюючого органу процесу обігу випущених грошових знаків.

Відповідно до чинного законодавства України, єдиним емісійним центром визначено Національний банк України, який у рамках своїх повноважень здійснює діяльність, спрямовану на випуск та обіг національної грошової одиниці.

Відповідно до Конституції України та Закону України «Про Національний банк України», національною грошовою одиницею України є гривня, що дорівнює 100 копійкам. При цьому випуск та обіг на території України інших грошових одиниць і використання грошових сурогатів як засобу платежу забороняються. Також варто звернути увагу на те, що офіційне співвідношення між гривнею та золотом або іншими дорогоцінними металами не встановлюється.

Виключне право введення в обіг (емісія) гривні і розмінної монети, організація їх обігу та вилучення з обігу належить Національному банку. Готівка знаходиться в обігу у вигляді грошових знаків – банкнот (паперових) і монет (металевих). Загальна сума введених в обіг банкнот і монет зазначається в рахунках Національного банку як його пасив. Банкноти і монети є безумовними зобов'язаннями Національного банку і забезпечуються всіма його активами.

У процесі реалізації емісійної функції з метою забезпечення організації готівкового грошового обігу Національний банк України виконує функції:

- 1) виготовлення та зберігання банкнот і монет;
- 2) створення резервних фондів банкнот і монет;
- 3) встановлення номіналів, систем захисту, платіжних ознак та дизайну банкнот та монет, а також обмежень щодо використання систем захисту, платіжних ознак та відтворення елементів дизайну банкнот та монет;
- 4) встановлення порядку заміни пошкоджених банкнот і монет;
- 5) встановлення правил випуску в обіг, обробки, зберігання, інкасації, перевезення, вилучення з обігу та знищення готівки;
- 6) визначення порядку ведення касових операцій для банків, інших фінансових установ, підприємств і організацій;
- 7) визначення вимог стосовно технічного стану й організації охорони приміщень банківських установ.

Аналіз зазначених повноважень Національного банку України дає змогу твердити, що основну їх частину становлять повноваження з контролю фізичної форми грошових знаків.

Контроль грошової форми досить детально врегульований чинним законодавством України, зокрема нормативними актами Національного банку України. Основним нормативним актом, що врегулює відносини, пов'язані з фізичною формою грошей, є Правила визначення платіжних ознак та обміну банкнот, розмінних та обігових монет національної

валюти України, затверджені Постановою Правління Національного банку України від 23 жовтня 2013 р. № 422 (далі – Правила).

Ці Правила детально регламентують якість фізичної форми випущених грошових знаків та особливості їх виведення з обігу в разі невідповідності встановленим нормам.

Наступною особливістю грошей у публічних правовідносинах є те, що держава, виділяючи з усього загалу об'єктів матеріального світу один, наділяє його статусом законного засобу платежу.

Держава, як суверен на своїй території, реалізовуючи свої права, визначає форму грошових знаків та здійснює їх випуск. Випускаючи грошові знаки в обіг, держава закріплює за ними правовий статус законного засобу платежу. Аналіз чинного законодавства України дає змогу говорити про те, що правовий статус «законний засіб платежу» виконує дві основних функції, а саме: а) виділяє серед усього загалу платіжних сурогатів той, за допомогою якого всі суб'єкти господарювання можуть здійснювати розрахункові операції (вказує на загальний еквівалент); б) виділяє серед усього загалу платіжних сурогатів той, за допомогою якого всі суб'єкти господарювання можуть погашати будь-які зобов'язання, в тому числі і перед державою.

Згадаємо законодавчі положення щодо вказівки на статус «законний засіб платежу». Згідно з Конституцією України (ст. 99), Цивільним кодексом України (ст. 192), Законом України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» (ст. 3) та Декретом Кабінету Міністрів України від 19.02.1993 р. № 15-93 «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» гривня як грошова одиниця України є єдиним законним платіжним засобом в Україні, приймається усіма фізичними і юридичними особами без будь-яких обмежень на всій території України для проведення переказів та розрахунків.

Деталізація цих положень здійснюється в конкретних нормах чинного законодавства. Зокрема, згідно з п.п. 3.3 п. 3 ст. 3 Закону України від 5 квітня 2001 р. № 2346-III «Про платіжні

системи та переказ коштів в Україні», гривня як грошова одиниця України (національна валюта) є єдиним законним платіжним засобом в Україні, приймається усіма фізичними і юридичними особами без будь-яких обмежень на всій території України для проведення переказів. Ч. 2 ст. 198 Господарського кодексу України визначено, що грошові зобов'язання учасників господарських відносин мають бути виражені і підлягають оплаті у гривнях. Грошові зобов'язання можуть бути виражені в іноземній валюті лише, якщо суб'єкти господарювання мають право проводити розрахунки між собою в іноземній валюті відповідно до законодавства.

Стосовно змоги погашення фінансових зобов'язань суб'єктів господарювання перед державою варто звернути увагу на положення Податкового кодексу України. Зокрема, відповідно до п.п. 1 ст. 35, сплата податків та зборів здійснюється в грошовій формі у національній валюті України, крім випадків, передбачених цим Кодексом або законами з питань митної справи. При цьому сплата податків та зборів здійснюється в готівковій або безготівковій формі, крім випадків, передбачених цим Кодексом або законами з питань митної справи.

Анотація

Стаття присвячена дослідженню поняття «гроші» та їх ролі в публічних правовідносинах. На підставі аналізу праць представників як економічної, так і юридичної науки автори доходять висновку, що грошима варто вважати загальний еквівалент вартості товарів, робіт, послуг, що є законним засобом платежу на території держави емітента. Гроші на території конкретної держави об'єктивуються у формі грошових знаків. Держава, як суверен на своїй території, реалізуючи свої права, визначає форму грошових знаків та здійснює їх випуск. Випускаючи грошові знаки в обіг, держава закріплює за ними правовий статус законного засобу платежу.

Ключові слова: гроші, грошові відносини, емісія, публічні відносини, законний засіб платежу.

Аннотация

Статья посвящена исследованию понятия «деньги» и их роли в публичных правоотношениях. На основании анализа работ представителей экономической и юридической науки авторы приходят к выводу, что деньги – это всеобщий эквивалент стоимости товаров, работ, услуг, который имеет статус законного средства платежа на территории государства эмитента. Деньги на территории конкретного государства объективируются в форме денежных знаков. Государство, как суверен на своей территории, реализует свои права, определяет форму денежных

Висновки. Проаналізувавши зазначені законодавчі та нормативні положення, а також підводячи підсумок нашого дослідження, можна зробити такі висновки.

Гроші як загальний еквівалент вартості товарів, робіт, послуг, що є законним засобом платежу на території держави емітента, мають публічну правову природу, обмежену територію обігу і статус законного засобу платежу.

Держава, як суверен на своїй території, реалізуючи свої права, визначає форму грошових знаків та здійснює їх випуск. Випускаючи грошові знаки в обіг, держава закріплює за ними правовий статус законного засобу платежу. Правовий статус «законний засіб платежу» виконує дві основних функції, а саме: а) виділяє серед усього загалу платіжних сурогатів той, за допомогою якого всі суб'єкти господарювання можуть здійснювати розрахункові операції (вказує на загальний еквівалент); б) виділяє серед усього загалу платіжних сурогатів той, за допомогою якого всі суб'єкти господарювання можуть погашати будь-які зобов'язання, в тому числі і перед державою.

знаков и осуществляет их выпуск. Выпуская денежные знаки в оборот, государство закрепляет за ними правовой статус законного средства платежа.

Ключевые слова: деньги, денежные отношения, эмиссия, публичные отношения, законное средство платежа.

Malanchuk T.V., Chobitko A.P. Concept of “money” and its role in public relations

Summary

The article is devoted to the study of the concept of “money” and its role in public relations. Based on the analysis of the economic and law studies, the scientists think that money is the total equivalent of the cost of goods, works and services. Additionally, money is a legal means of payment on the territory of the issuing state. Money is objectified in the form of banknotes on the territory of a particular state. The state realizes the rights, determines the form of the banknotes and carries out their emission as a sovereign of the territory. The state gives the legal status of the legal means of payment to the banknotes.

Key words: money, money relations, emission, public relations, legal means of payment.

Список використаних джерел:

1. Алісов Є.О. Гроші і грошовий обіг: теоретичні засади та стан правового регулювання в Україні [монографія] / Є.О. Алісов. – Х. : «Ксилон», 2004. – 326 с.
2. Безклубий І.А. Банківські правочини: цивільно-правові проблеми [Монографія] / І.А. Безклубий. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2005.– 378 с.
3. Бельский К.С. О юридической природе денег / К.С. Бельский // Государство и право. – 2005. – № 12. – С. 28–29.
4. Бельский К.С. Эмиссионное право как институт финансового права / К.С. Бельский // Финансовое право. – 2006. – № 5. – С. 48–55.
5. Долан Э.Дж., К.Д. Кэмпбелл, Р.Дж. Кэмпбелл. Деньги, банковское дело и денежно-кредитная политика / Э.Дж. Долан, К.Д. Кэмпбелл, Р.Дж. Кэмпбелл. – М.: Туран, 1996. – 448 с.
6. Егоров Д.Г., Егорова А.В. К вопросу об определении понятия «деньги» / Д.Г. Егоров, А.В. Егорова // Финансы и кредит. – 2006. – № 5(209). – С. 14–16.
7. Крылов О.М. К вопросу о содержании категории «эмиссионная деятельность государства» / О.М. Крылов // Финансовое право. – 2010. – № 7. – С. 6–9.
8. Лаврушин О.И. Деньги, кредит, банки: Учебник / Под ред. О. И. Лаврушина. – М.: Финансы и статистика, 1998. – 574 с.
9. Новоселова Л.А. Проценты по денежным обязательствам / Л.А. Новоселова. – Изд. 2-е., испр. и доп. – М.: «Статут», 2003. – 192 с.
10. Сакс Дж.Д., Ларрен Ф.Б. Макроэкономика. Глобальный подход / Дж.Д. Сакс, Ф.Б. Ларрен. – М.: Дело, 1996. – 848 с.
11. Тихонов А. Деньги, денежный рынок и асимметрия информации: методологические подходы / А. Тихонов // Банковский вестник. – 2007. – № 28(393). – С. 4–10.
12. Трофимов К.Т. Деньги как объект гражданских прав и предмет банковских сделок / К.Т. Трофимов // Известия вузов. Правоведение. – 2004. – № 1. – С. 37–48.
13. Улисов В.В. Деньги. Денежное обращение. Инфляция: Учебное пособие для экономических специальностей вузов / В.В. Усов. – М. : Юнити, 1999. – 544 с.
14. Финансы. Денежное обращение. Кредит : Учебник для вузов / [Л.А. Дробозина, Л.П. Окунева, Л.Д. Андросова и др.]; Под ред. проф. Л.А. Дробозиной. – М.: Финансы, ЮНИТИ, 1997. – 479 с.
15. Экономика [учебное пособие] / [С. Фишер, Р. Дорнбуш, Р. Шмалензи]; общ. ред., авт. предисл., пер. с англ. Г.Г. Сапов. – М. : Дело, 1993. – 829 с.